

פיצויים

1 דברים ט"ו, י"ב - ט"ו

האדון מצווה להעניק מתנות לעבדו העברי היוצא בשש.

2 ספר החינוך מצוה תפ"ב, משרשי המצוה... להאריך בו, ונוהגת'...

לפי החינוך שורש מצות הענקה הוא לרחם על מי שעבד בשבילנו ולעשות עמו חסד בנוסף לשכרו, והחינוך כתב שגם בזה"ז, ישמע חכם ויסיף לקח' להעניק לפועלו כשיוצא ממנו.

ענין השואת דיני הפועל לדיני העבד מצינו בראשונים להלכה-

3 מרדכי ב"מ סי' שמ"ו, וכן כתב רבינו מאיר... איסורא' והגהה דעביד איסרא

המהר"ם מרוטנבורג למד שהפועל יש לו את כל זכויותיו של העבד מק"ו - שהעבד עבר על כי לי בני ישראל עבדים- ולכן מקבל שכרו גם על ימי חליו וכמו העבד שחלה שאינו חייב להשלים את מספר הימים שחלה. (להלכה פוסק הרמ"א שהפועל אינו מקבל את שכרו על ימי חליו ע"פ שיטת התוס' שבעבד קנה האדון את גופו למשך אותם שש שנים גם אם לא היה מסוגל לעבוד מחמת אונס ולכן מקבל את שכרו ואינו חייב להשלים, אבל שכר הפועל הוא על עבודתו בלבד.)

גם אם ניתן ללמוד את דיני הפועל מדיני העבד, לא כל עבד זוכה להענקה-

4 קידושין י"ד ע"ב, דתניא המוכר עצמו... וזה רבו מוסר לו שפחה כנענית'

נחלקו הת"ק ורבי אליעזר אם הענקה נוהגת במי שמכר עצמו לעבד-

5 שם ט"ו ע"א, מ"ט דתנא קמא (קמא)... לא סבירא לן כרבי נתן'

פרשת הענקה, כי ימכר לך' היא בנמכר ע"י ב"ד - לפי הת"ק נלמד מ,ל' שהמוכר עצמו אינו בהענקה ולפי רבי אליעזר נלמד מ,ל' שאע"ג שבכל התורה ק"ל כרבי נתן שראובן החייב לשמעון החייב לבעל חוב יכול הבע"ח של שמעון לגבות מראובן - אם אותו שמעון היה עבד אין הבע"ח יכול לתבוע הענקה מראובן רבו. והת"ק שלמד מ,ל' אבל לא במוכר עצמו אינו סובר כמו רבי נתן בכל התורה.

6 תוס' שם ד"ה ואידך, כ"ע מודו דרבו נותן לו שפחה כנענית'

שיטת הר"י ור"ת היא שהלכה כרבי נתן וממילא הלכה כרבי אליעזר שמעניקים גם למוכר עצמו.

7 רמב"ם פ"ג עבדים סוף הי"ב, מוכר עצמו אין מעניקין לו...

לפי הרמב"ם המוכר עצמו אין מעניקים לו.

8 מנחת חינוך שם אות ז' קטע המתחיל ומה שכתב הרהמ"ח מצד מוסרו הטוב

המנח"ח רצה לומר שהחינוך שלמד מדין הענקה לפועל ע"כ סובר כמו התוס' שהענקה נוהגת גם במוכר עצמו אבל תמה על כך שהחינוך יחלוק על הרמב"ם מבלי לומר כך במפורש. ולכאורה ר"ל שגם אם פסק כמו הרמב"ם הרי לא חייב הענקה לפועל מדינא אלא כמעשה חסד.

בנוגע לדיני הפיצויים למעשה, חוקי המדינה ברוב המדינות המתקונות קובעים שחייבים לשלם פיצויים לעובד שפוטר (וגם את סכום הפיצויים ביחס לשכרו). הפוסקים דנים אם שייך בזה דינא דמלכותא ע"פ דברי הרמ"א-

9 רמ"א חו"מ סי' שנ"ו ס"ז, דמ"מ צריך... דינא דמלכותא (תניינא) וש"ך
ס"ק י'

דינא דמלכותא שהיא נגד דיני התורה אינה דין, וכן מנהג שהוא נוגד דין תורה הוא מנהג גרוע - אבל אם נוהגים כן משום תקנה יש לו תוקף. (ומשמעות הרמ"א היא שהתוקף הוא מדין דינא דמלכותא.)

10 שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קס"ז, והנה בנוגע לא"י... עי"ש'

במנח"י דן שהיות ונהגו הרבה בתי הדין בארץ ישראל לחייב פיצויים יש לחייב ע"פ הרמ"א והש"ך.

בכל עניני שכירות קי"ל שמה שלא הוסכם במפורש בין הצדדים נקבע ע"פ מנהג המדינה-

11 ב"מ פ"ג ע"א במשנה, השוכר... המדינה'

וא"כ - יש מקום גדול לומר שהיות וענין הפיצויים נפוץ במדינה - הוי כאילו הסכימו על כך.

12 שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מ"ח פ"י אות ג', ואם בן נלמד מזה... נוהל זה'
עכ"פ... מד"ת לכך'

הציץ אליעזר חייב פיצויים מדין מנהג המדינה והוי כאילו התנו - היות ואינו מנוגד לדיני התורה ויש לו סמך במצות הענקה.

13 שו"ת תשובות והנהגות חו"מ סי' תע"ג, דיש לחייבם'

ר' משה שטרנבוך קבל את דברי החינוך כ, לפנים משורת הדין' וכתב שיש לחייב מוסד לקיים את הלפנים משורת הדין כמו שכופים לעשיר ולאדם חשוב.

14 שם סי' תע"ב, ולכן אף שלגבי פצויים... דאדעתא דהכא נשכר'

איפה שהדינא דמלכותא מחייב פיצויים מעבר לדיני הענקה ושכל הישר (לדוג' לשלם פיצויים לפי חשבון שנה למי שעבד פחות משנה שלימה) אין לו שום תוקף (והוא בכלל מנהג גרוע.)

והנה, בדיני הענקה מצינו עוד תנאי-

15 ספר החינוך שם, מדיני המצוה... מתחת ידו'

אין הענקה נוהגת ביוצא בגרעון כסף - שהעבד עצמו הוא זה שקבע מתי לצאת.

16 שו"ת מנחת יצחק שם, אמנם כנראה... ומדוכא'

במנח"י דן על מקרה והפועל הוא זה שפרש אחרי סכסוך ורצה לומר שאין כאן, ועשית הישר והטוב' היות ופרש מעצמו - אבל יש מקום להתחשב בזה שעשה את עבודתו נאמנה למשך הרבה שנים והוא עני וחולה.

17 שו"ת דברי מלכיאל ח"ב ס"ד, ויעשו אנשי הקהל עבורו... ואכמ"ל'

נהגו לשלם פנסי'ה למי שפורש ממלאכת, כלי קודש' ומקורו מלוי שהזדקן.

18 שו"ת ציץ אליעזר חלק כ"א סי' כ"ג

בציץ אליעזר פי' שר"א בן הורקנוס שהוסיף על שכרו של ר"ע אחרי שאחר לשלמו לא היה בזה משום רבית אלא משום הענקה.

1 דברים ט"ו, י"ב - ט"ו

כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחֱיֶיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וְעָבְדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבְשָׁנָה הַשְּׁבִיעִת תִּשְׁלַחְנוּ
חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ: וְכִי תִשְׁלַחְנוּ חֲפָשִׁי מֵעִמְךָ לֹא תִשְׁלַחְנוּ רֵיקָם: הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ
מִצֵּאֲנֶךָ וּמִגִּרְנֶךָ וּמִיִּקְבֶּךָ אֲשֶׁר בִּרְכֶךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ תִתֶּן לוֹ: וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ
מִצְרַיִם וַיִּפְדֶּךָ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ עַל כֵּן אֲנֹכִי מִצְוֶךָ אֶת הַדְּבָר הַזֶּה הַיּוֹם:

2 ספר החינוך מצוה תפ"ב

מורשי המצוה למען נקנה בנפשנו מדות מעולות יקרות וחמדות, ועם הנפש היקרה והמעולה נוכח לטוב, והאל הטוב חפץ להיטיב לעמו, והודנו והדרנו הוא שנרחם על מי שעבד אותנו ונתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו, ודבר מושכל הוא, אין צורך להאריך בו.

ונוהגת מצוה זו בזכרים ונקבות בזמן הבית, שאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן שהיובל נוהג כמו שכתבתי במה שקדם [מצוה מ"ב], ומכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו השם.

3 מרדכי ב"מ ס"י שמ"ו והגהה דעביד איסרא

וכן כתב רבינו

מאיר בתשובתו ומלמד שחלה נוטל שכרו משלם דקי"ל פ"ק דקדושין עבד עברי
שחלה שלוש ועבד שלוש אינו חייב להשלים *וכל
קולי דעבד עברי יש לשכיר [*ס"א למלמד] מקל
וחומר דע"ע דעבד איסורא**:

**דעבד איסורא. פי' שעבד על כי
לי בני ישראל עבדים:]

4 קידושין י"ד ע"ב

דתניא

"המוכר עצמו נמכר לשש ויתר על שש
מכרוהו ב"ד אינו נמכר אלא לשש המוכר
עצמו אינו נרצע מכרוהו ב"ד נרצע מוכר
עצמו אין מעניקים לו מכרוהו ב"ד מעניקים
לו המוכר עצמו אין רבו מוסר לו שפחה
כנענית מכרוהו ב"ד רבו מוסר לו שפחה
כנענית רבי אלעזר^ט אומר זה וזה אינו נמכר
אלא לשש זה וזה נרצע זה וזה מעניקים לו
זה וזה רבו מוסר לו שפחה כנענית

5 שם ט"ו ע"א

מ"ט

דתנא קמא דאמר מוכר עצמו אין מעניקין לו
 מיעט רחמנא גבי מכרוהו ב"ד^א הענק תעניק
 לו לו ולא למוכר עצמו ואידך ההוא מיבעי
 ליה לו ולא ליורשיו וא"י יורשיו אמאי לא שכיר
 קרייה רחמנא מה שכיר פעולתו ליורשיו אף
 האי פעולתו ליורשיו אלא^ב לו ולא לבעל
 חובו מודסבירא לן בעלמא כרבי נתן דתניא
^גא"ר נתן מניין לנישה בחברו מנה וחברו
 בחברו מנין שמוציאין מזה ונותנין לזה ת"ל
^דונתן לאשר אשם לו אתא לו לאפוקי ואידך
 בעלמא גמי לא סבירא לן כרבי נתן

6 תוס' שם ד"ה ואידך

ואידך. פי"ח ע"ק עגלמא גמי לא ס"ל
 כ"י נתן מכאן מדקדקין דאין הלכה
 כ"י נתן דהא ר"א ורענן פליגי בד"י
 נתן ור' אליעזר דשמותי הוא^א סבר כ"י
 נתן והלכה כרענן ועוד מדקדק ר"ת
 מהא דאמר לקמן פ' האומר (דף סג.)
 גבי אוטפויכניה דר' שמלאי ממזירה
 הוה א"ל אי קדימתך טהרתייהו לנפך
 ומפרש משום דא"ל זיל גטב ואחדנן
 לעבד עברי וזי מוכר עגמו רבי מוסר
 לו שפחה כעגית למה ליה למימר זיל
 גטב ה"ל למימר זיל זבון עמך אלא
 ש"מ דאין הלכה כר"א דודאי מוכר
 עגמו אין רבי מוסר לו שפחה כעגית
 וכי היכי דבהא לית הילכתא כותיה
 בהא דקאמר מעניקין לו גמי לית
 הילכתא כותיה אלא ודאי אין מעניקין
 לו כמ"ק ועוד ראייה מהא דאמר לקמן
 (דף טו:.) הא מני תוטאי היא דאמר לו
 ולא לבעל חוב משמע דאין הלכה
 כותיה ור"ת^ב ור"י פ"י דהלכה כר' נתן
 דהא גבי פלוגתא דאבי ורעא בפרק
 כל שעה (פסחים דף נג.) דאמר רבא
 מכאן ולהבא הוא גובה אי אפשר
 לרבא ליישב אליבא דרב נחמן דאמר
 יתומים שגבו קרקע בחובת אביהן
 בעל חוב חוזר וגובה אותה מהן אלא
 כ"י נתן וק"ל כרב נחמן בדיני^ג ורבא
 גמי דתק להעמידה כמותו וק"ל כרבא
 גבי אבי ומה שהבאתי דמדלית
 הילכתא כר"א בהא דרבי מוסר לו
 שפחה כעגית ה"י יומא דלית הילכתא
 כותיה בהאיא דמעניקין לו אין זה
 ראייה דילמא בהאיא אין הלכה כמותו
 אלא באתרייה הילכתא כותיה ועוד
 דשמוא גס בהא דמוכר עגמו רבי
 מוסר לו שפחה כעגית גמי הילכתא
 כותיה והא דנקט התם זיל גטב
 לרווחא דמילתא נקט דמכריהו ב"ד
 כ"ע מודו דרבי מוסר לו שפחה
 כעגית

7 רמב"ם פ"ג עבדים סוף ה"ב

מוכר עצמו אין מעניקין לו מכרוהו ב"ד מעניקין לו.

8 מנחת חינוך שם אות ז' ד"ה ומש"כ

ומה שכתב הרה"ח מלך מוסרו הטוב אף בזה"ז אם שכרו וכו' שיטתו לו וכו' באמת לשיטת הר"מ גם בזמן שהיה נוהג לא היה נוהג במוכר עצמו. ונראה מזה דעת הרה"ח כדעת המוס' שגם במוכר עצמו נוהג על כן מלך המוסר גם היום נוהג אבל לשיטת הר"ם לא שייך כלל מלך המוסר דהמורה לא חייבה כלל רק במכרוהו בית דין ומי יודע מאיזה טעם והבן. אך לא שכח שהרב הנזכר יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא:

9 רמ"א חו"מ סי' שנו"ס"ז וש"ך ס"ק י'

דמכל מקום צריך להחזירו לבעלים מכח דינא דמלכותא, י (ה) דהכי נהיגי עכשיו להחזיר כל גניבה אפילו לאחר יאוש ושינוי רשות מכח דינא דמלכותא.

(י) דהכי נהיגי עכשיו כו' מכח דינא דמלכותא כו' ואף ע"ג שהוכחתי לעיל סימן ע"ג סי"ד באריכות דלא אמרינן דינא דמלכותא מה שהוא נגד דין תורתנו מ"מ דיינין הכי שפיר בלישנא דהכי נהיגי עכשיו כלו' דגם בישראל נהיגי כן ובת"ה א"ש טפי דכתב דהכי דייני עתה כו' ואע"ג דמנהג גרוע שהוא נגד דין תורה לא אזלינן בתריה וכמש"ל סי' ע"ב ס"ק ל"ה וכמה דוכתי י"ל דהאי מנהג הוא שנתקן כך ופשיטא דיש ביד הדור לתקן תקנות ועוד דגם בדינא דמלכותא הוא כן ודוק:

10 שו"ת מנחת יצחק ח"ו סי' קס"ז

והנה בנוגע לא"י, נהגו הבתי דינים לפסוק הענקה, זה בודאי מטעם שכבר נתקבל כן בין הסוחרים, וכעין המבואר בחו"מ (סי' שנו"ס ע"ז), דעל מש"כ הרמ"א שם דהכי נהיגי עכשיו וכו' מכח דינא דמלכותא, כתב הש"ך (סק"י), וז"ל ואע"ג שהוכחתי לעיל (סי' ע"ג סי"ד) באריכות, דלא דינא דמלכותא מה שהיו נגד דין תורתנו, מ"מ דיינינן הכי שפיר בלישנא דהכי נהיגי עכשיו, כלומר דגם בישראל נהיגי כן וכו', ופשיטא דיש ביד הדור לתקן תקנות, ועוד דגם בדינא דמלכותא הוא כן ודוק עכ"ל, ועי' בזה בתשו' השיב משה (סי' צ') ובתשו' בית אפרים (חו"מ סי' נ"ח) והובא בפת"ש (סי' רנ"ט סק"ג) עיי"ש,

11 ב"מ פ"ג ע"א במשנה

השובר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב 'מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו רשאי לכופן 'מקום שנהגו לזון יזון לספק במתיקה יספק הכל כמנהג מדינה

12 שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מ"ח פ"י אות ג'

וא"כ נלמד מזה לנידוננו אשר הדבר הזה של קיום מנהג כללי בארץ לשלם פצויים לפועלים ופקידים לסוגים השונים ע"ח חדש לשנה לפי המשכורת החדשית האחרונה הוא בבחינת של זיל קרי בי רב הוא ומושרש כן בארץ זה עשרות שנים, באין חילוק אם הוא עובד במשרה שלימה לבין אם הוא עובד חלקי, לכן בודאי אדעתא דהכי קיבל המוסד את התובע לעבודה, ואינו יכול להישמט ממילוי אחרי נוהל זה.

עכ"פ אין יסוד לפטור את המוסד מתשלום פיצויים לתובע כפי הנהג בהיות שלא רק שאין סתירה לנוהג עפ"י ההלכה כי אם גם סמוכין לו מד"ת לכך (עיין שו"ת הר"א מזרחי סי' ט"ז עיי"ש).

13 שו"ת תשובות והנהגות חו"מ סי' תע"ג

שאלה: פיצויים למנהל לימודי קודש שפיטרו אותו

בתורה מצינו דין הענקה שהוא סכום קצוב רק בעבד עברי, ולא בכל שכיר, אלא שכבר כתב החינוך (תפ"ב) שמזה נלמד שראוי לתת לכל אחד שעבד אצלו, ולפי"ז ברור שלפנים משורת הדין צריכים לשלם פצויים. וברמ"א ח"מ י"ב סעיף ב' מביא מחלוקת אם כופין לפנים משורת הדין, והש"ך שם מציין לבי"ח שבכל בתי דינים בישראל נהגו לכוף ע"ש בב"ח שזהו הלכה בעשיר שיכול לשלם, וכבר אמרו חז"ל אין ציבור עני, ועליהם לשמש דוגמא של יושר וצדק, וע"כ כופין אותם על כך. ועיין בספר "פאת שדך" מידידנו הגר"ש מונק זצ"ל (סימן קני"ה) שהביא פסק הלכה מהגאון רבי מענדל זק זצ"ל שקהל יש להם דין אדם חשוב, שכופין בו על לפנים משורת הדין כמבואר בב"מ פג. ולציבור פוסק שכופין לפצויים, וכ"ש לציבור המדובר שאם צריכים יכולים לאסוף מה שצריך דיש לחייבם.

14 שם ס' תע"ב

ולכן אף שלגבי פצויים לעובד אנו מוכנים לקבל את המנהג המקובל כאן ביחסי העבודה אף אם נהגו כן ע"פ דיניהם, היינו דוקא בפצויים [כעין הענקה דעבד עברי כמבואר בחינוך סי' תפ"ב שלמד מזה אף לשוכר פועל ישראל שיש ליתן לו הענקה על צד הישר והטוב ע"ש], שהוא יושר וצדק עפ"י דין תורה"ק וע"כ מועיל המנהג לחייב את הבעה"ב לשלם כן לפועלים, שודאי הסכימה דעתו כן בשעת שכירת הפועלים שיהא כמנהג היושר שהוא כיושר וצדק, אבל לחייב לשלם לפועל שלא עבד כל השנה הסכום במלואו, אינו כפי רוח היושר וצדק שבתורתה"ק, שלפי דין תורה אין לו שום חיוב, ולזה לא מועיל מנהג המדינה שמקורם בחוקי העכו"ם שמגזימים לפעמים בזכויות הפועלים לצורך עזרתם והצבעתם בבחירות וכדומה. ובמנהג גרוע כי האי לא אמרין דאדעתא דהכא נשכר.

15 ספר החינוך שם

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה [קידושין ט"ז ע"ב], שאחד העבד היוצא בסוף שש או ביובל או במיתת אדון, וכן אמה שיצאת באחד מכל אלו או בסימנין, הרי אלו מעניקין להם. אבל היוצאין בגרעון כסף אין מעניקין להם, שנאמר וכי תשלחנו חפשי, וזה לא שלחו הוא, אלא העבד הוא שגרם בנתינת הכסף לצאת מתחת ידו.

16 ש"ת מנחת יצחק שם

אמנם כנראה מדברי הבורר מצד התובע, שלא בנה אלא על ענין ועשית הישר והטוב, וכמו שהביא את דברי החינוך (סוף מצוה תפ"ב), שכתב בזה"ל: ומי"מ אף בזה"ל ישמע חכם ויוסף לקח, שאם שכר מביי ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י עכ"ל, אבל כאשר באנו לזה, שוב אנו באו לדין מי הי הפוסט, וכמבואר שם בחינוך בעיקר דין תורה של הענקה, אשר ממנו נלמד משי"כ החינוך בסופו, דהיוצאין בגרעון כסף אין מעניקין לו שנאמר וכי תשלחנו חפשי, וזה לא שלחו אלא העבד הוא שגרם בנתינת הכסף לצאת חפשי עיי"ש, וממילא הוא הדין במשי"כ אח"ל כנ"ל.

אלא דמי"מ אולי יש לדון במשי"כ הבורר הנ"ל בזה"ל שה"י גורלם קשור במשך מוי"ב שנים ואשר האחד שרת את השני במסירות ובאמונה רבה, פעל ועשה מאמצים לשיפור ולהרחבת העסק ועוד יותר להגדלת הרווח, יתפטר האחד בעירום ובחוסר כל, כאשר השני ה"י לעושר אמיד ב"ה וכ"ו והראשון גם חולה ומדוכא

17 שו"ת דברי מלכאל ח"ב ס"ד

ויעשו אנשי

הקהל עבדו ספיק לפרנסתו כדרך בני רב"ר. וזכרנו שזכר
מאומנתו מחמת אונסו ולא מחמת רשעו. וכן המנהג בכל תפילות
ישראל להספיק לעת זקנה את המשרתים בקודש. ויש סמך לזה
דגבי לויס שניתנו לעבוד עבודת ד' עבד ישראל ופליהם נאמר
יורומשפטיך וגו'. וכחוב בתורה שהמעשר ניתן להם חלק עבודתם.
ועל יסוד זה קנס עזרא את הלויס מן המעשר בשביל שלא עלו
לא"י כדאיתא ביבמות (דף פ"ו ע"ב) לפי שהמעשר הוגבל
בעיקר חלק עבודתם. ומליט דאף לעת זקנת הלויס ששבו מן
העבודה מותרים ליקח מעשר. והיינו דג"ז מיקרי חלק עבודתם
שעבדו בנעוריהם. וקודם שנכנס לעבודה מותר לקחת מעשר
בשביל שיתלמד ויתרגל בעבודתו. ואף בכהנים שעבדו ע"ז כתיב
במלכים ב' כ"ג וכן קי"ל במנחות ק"ט שאוכלים בקדשים כבעלי
מומין אף שאסורים לעבוד בבהמ"ק ע"ש ואכמ"ל:

18 שו"ת ציץ אליעזר חלק כ"א סי' כ"ג

בביאור העובדא בשבת ד' קכ"ז ע"ב דלאחר הרגל הוסיף לו על שכרו וכו'
מדוע שאין בזה משום איסור ריבית. ובגדר חיוב הענקה.

ב"ה. אסרו חג דפסח תשנ"ד. ירושלים עיה"ק תובב"א.
למכובדי הגדול הרופא המהולל חכם ורבי יתקרי היו"ש פרופ' ד"ר אברהם
סופר אברהם נ"י אחדשה"ט באהבה ויקר.
הנני להשיבו על השאילתא הגדולה ששאלני בביקור החג בביתי בסוגית
גמרא במסכת שבת. והוא זה:

איתא בג' שבת ד' קכ"ז ע"ב: מעשה באדם אחד שירד מגליל העליון ונשכר
אצל בעל הבית אחד בדרום שלש שנים, ערב יוה"כ אמר לו תן לי שכרי ואלך
ואזון את אשתי ובני, אמר לו אין לי מעות, ואמר לו תן לי פירות, אמר לו
אין לי, תן לי קרקע, אין לי, תן לי בהמה, אין לי, תן לי כרים וכסתות, אין לי.
הפשיט כליו לאחוריו והלך לביתו בפחי נפש, לאחר הרגל נטל בעה"ב שכרו
בידו ועמו משוי ג' חמורים אחד של מאכל ואחד של משתה ואחד של מיני
מגדים והלך לו לביתו, אחר שאכלו ושתו נתן לו שכרו וכו',

ובשאילתות דרב אחאי גאון שמות סימן מ' איתא שהמעשה היה ברבי עקיבא
בן יוסף שהיה מושכר אצל רבי אליעזר בן הורקנוס ועשה עמו שלש שנים
וכו'. (עיין במהר"צ חיות על הגמ' שם).

ושאלני ע"ז כבו' שמוקשה מאד הדבר. דאיך הוסיף לו על שכרו משוי של ג' חמורים אחד של מאכל וכו' הא הרי זה רבית, ואמנם ראה ראה שכבר הרגיש בזה בהגהות יעב"ץ על הש"ס בשבת שם, וכותב ז"ל: פשוט שהביא כל המשוי דורון לשכיר שהשהה לו שכרו, וש"מ כה"ג לית ביה משום אגר נטר עב"ל. אבל לא מובן לו תירוצו מדוע שליכא באמת בכה"ג משום אגר נטר, והקושיא במקומה עומדת.

ונראה לי לתרץ וליישב קושיתו בכזאת.

דיעוין בספר החינוך מצוה תפ"ב בדין מצות הענקה לעבד עברי בצאתו חפשי מעמו שבפ' ראה, דאחרי הסבירו שורש המצוה דהוא זה: למען נקנה בנפשינו מדות מעולות יקרות וחמודות וכו' שתרחם על מי שעבד אותנו וניתן לו משלנו בתורת חסד מלבד מה שהתנינו עמו לתת לו בשכרו. מוסיף החינוך וכותב: דהגם דאין דין עבד עברי נוהג אלא בזמן הבית, מכל מקום אף בזמן הזה ישמע חכם ויוסיף לקח שאם שכר מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י עיי"ש.

וא"כ לפי"ד ספר החינוך אלה הרי יש ליישב קושיתו דמר ולומר דזה שהוסיף לו ר"א בן הורקנוס לר"ע על שכרו משוי של ג' חמורים וכו', לא היה זה בגל אגר נטר ולא משום שמץ של ריבית, אלא היה זה מדין הענקה ובתורת חסד להעניק לו בכזאת בצאתו מעמו מאשר ברכו ה'.

ומובן עפי"ז ביותר מה שהגמ' מדגישה ומפרטת שנשכר שאצלו לשלש שנים והיינו דהוא "שני שכיר" ככתוב בישעיה ט"ז "מקצה שלש שנים כשני שכיר", עיין קדושין ד' י"ז ע"א ותוס' ד"ה חלה שלש וכו' ע"ש.

ולהוסיף, דהגם דהמנחת חינוך שם רצה מתחילה לומר דדברי החינוך אמורים רק לפי שיטת התוס' שגם במוכר עצמו נוהג דין הענקה, על כן מצד המוסר גם היום נוהג, אבל לשיטת הרמב"ם לא שייך כלל מצד המוסר דהתורה לא חייבה כלל רק במכרוהו בית דין.

אבל כפי שיראה ויוכח המעיין, חוזר בו המנחת חינוך מזה לאחר מיכן, דמוסיף וכותב וז"ל: אך לא שכיח שהרב המחבר יהיה נוטה מדעת הרמב"ם אם לא שפירש להדיא עב"ל, והיינו דר"ל דמדלא פירש החינוך כאן להדיא שזה דלא כשיטת הרמב"ם א"כ מוכח דדברי החינוך אמורים אפילו אליבא דדעת הרמב"ם.

וגם להלכה למעשה בזה מצאתי בספר שו"ת אבן שוהם חחו"מ סימן ק"כ, דעל יסוד דברי החינוך והמנ"ח הנ"ל כותב בנידונו שם להצדיק על שנתנו יד - הוא ובית דינו - לתת מקופה של צדקה של חברת ביקו"ח, לשמש החברה, שלא היה באפשרותו להמשיך בעבודתו, שלש מאות ר"כ, והיינו משום דיש בזה "גם חיוב הענקה" עיי"ש.

וא"כ קמה וגם ניצבה תירוצי הנ"ל על קושית כבו', ומה שהוסיף לו היה זה מכח דין הענקה ובתורת חסד להעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו ה' נוסף על תשלום שכרו, ולא בתורת ריבית ואגר נטר כלל וכלל.

חאת גם זאת נרויח בהאמור כי מהמעשה הנ"ל שבגמרא שבת ולפי הסברתנו יצא לנו הוכחה ומקור לדברי החינוך האמורים שאם שכר אחד מבני ישראל ועבדו זמן מרובה או אפילו מועט, שיעניק לו בצאתו מעמו מאשר ברכו הש"י בתורת חסד, מלבד מה שהתנה עמו לתת לו בשכרו. ומגלגלין זכות על ידי זכאי הוא ניהו כבו' נ"י. באשר כתוצאה מהשאילתא שלו באתי חכיתי להאמור.

והנני בברכה ובהערצה אליעזר יהודא וולדינברג